

Sockenkyrkonätverket

Medlemsbrev nr. 5, mars 2021

Ordföranden har ordet

Varningssignalerna duggar tätt. I ett av senaste numren av Kyrkans tidning står att 75 % av alla församlingar och pastorat räknar med en klart sämre ekonomi de närmaste åren. Stora förändringar kommer att bli nödvändiga.

Just nu klarar man sig genom besparingar och fastighetsförsäljningar. Men vad kan man göra sedan? Ska det finnas vilja och engagemang för att värna bygdekyrkorna måste vi försöka vända trenden att människor har allt mindre kontakt med dem, vet allt mindre om dem.

Men för att kunna påverka och för att få till stånd samverkansprojekt med organisationer inom och utom Svenska kyrkan, behöver vi bli riktigt många. Där kan varje medlem göra en viktig insats. Fråga personer i er omgivning, fråga i era nätverk, beskriv situationen, tänk på att alla lokalt kyrkligt verksamma sannolikt vill att deras kyrka ska finnas kvar, och att många andra som normalt inte visar kyrkligt intresse kan ha samma önskan.

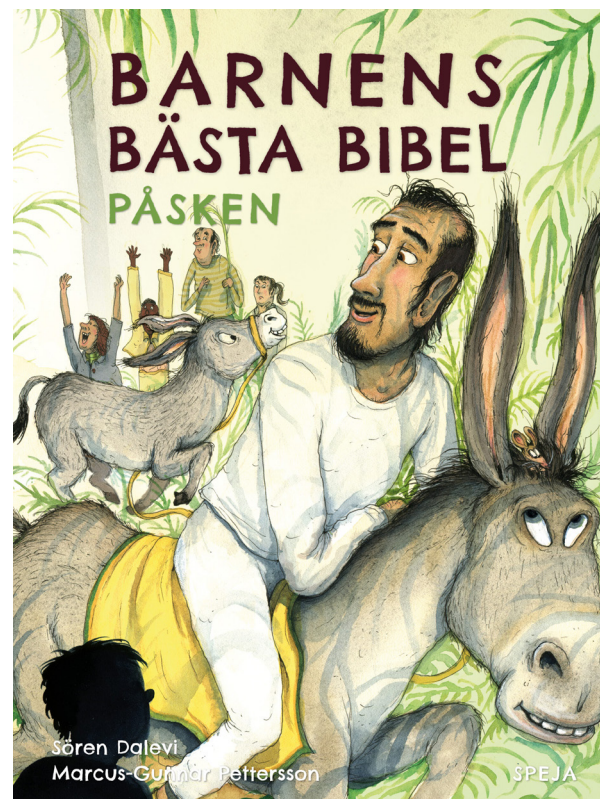
En färsk påminnelse om vikten av fler medlemmar har vi fått genom att Riksantikvarieämbetet avslag vår bidragsansökan med motiveringen att vi inte lyckats visa tillräckligt bred förankring.

Den 29 april har vi årsmöte. Tänk om var och en av oss till dess lyckas fråga riktigt många, och få med många nya medlemmar som sedan i sin tur kan medverka till ännu flera. Lycka till! Kanske det i efterhand kan visa sig avgörande för kyrkornas bevarande.

Sten Rentzhog

Västerplana kyrka, Västergötland. Foto: Robin Gullbrandsson.

Kallelse till föreningens årsmöte 2021

Onsdagen den 29 april med start kl.18 håller föreningen Sockenkyrkonätverket sitt årsmöte. Rådande Coronaläge med dess restriktioner och rekommendationer innebär att mötet sker digitalt genom Zoom.

Mötet inleds med att biskop Sören Dalevi, Karlstad stift, håller ett föredrag på 40 minuter utifrån sin bok "Barnens bästa bibel", vilken utkom i slutet på förra året och väckt medial uppmärksamhet. De bibliska berättelserna är klassiker som berättats i årtusenden och det är viktigt att nya generationer får ta del av dem. Det kyrkliga kulturarvet i sin helhet är idag lite känt bland barn och unga och minskar hela tiden. Att öka kunskapen och intresset för det kyrkliga kulturarvet hos barn och är en stor utmaning som kräver insatser och åtgärder på bred front. Efter föredraget finns utrymme för frågor och diskussion.

Efter föredraget blir det årsmötesförhandling. Anmälan till föredrag och årsmöte skickas till Barbro Mellander; barbro.mellander@gmail.com senast söndagen den 18 april. Zoomlänken till mötet mejlas ut till deltagarna någon dag före årsmötet. Kallelse med dagordning skickas till medlemmar cirka fyra veckor före årsmötet.

Gällareds kyrka i Halland. Foto: Robin Gullbrandsson.

Fosterbegravningar i lönndom, en bortglömd sed?

Vid renovering av kyrkgolvet i Gällareds kyrka i Halland vintern 2015 påträffade hantverkarna en liten träask som låg placerad under golvbrädorna. Askens placering indikerade att den lagts dit vid själva golvläggningen av kyrkan år 1831. Fyndet väckte förundran, men det var först efter en osteologisk bedömning som det står klart att den lilla asken (10,7 x 6,8 x 5,3 cm) i själva verket var en liten kista. Där hade ett foster, som avlidit i elfte graviditetsveckan, omsorgsfullt placerats, svept i ett litet tygstycke.

Fyndet i Gällared knyter an till traditionen med fosterkistor, som tillverkades för att förvara små foster efter missfall och abort. Då det odöpta fostret, enligt kyrkliga rättsregler, inte fick begravas inom kyrkogården eller kyrkan har begravningen av dessa under århundradenas lopp lösts på olika sätt. Föräldrarna önskade av omsorg om sin avkommas salighet att de skulle begravas i vigd mark och fosterkistor har därför i lönndom placerats i dolda utrymmen i kyrkan, som exempelvis i ventilationshål, i springor i väggar, under kyrkgolvet och i kyrkmuren. Utseendet och storleken på dessa kistor varierar. Det som finns att tillgå i materialväg i närmiljön har använts. Det förekommer dekorerade kistor med målade eller inristade mönster, medan andra är mer enkla utan dekor. Vissa är tillverkade i sveptechnik och det finns även exemplar med skjutlock. Även behållare av återvunna föremål såsom cigarrlådor, tändsticksaskar och smörlådor förekommer. Ibland har de små fostren fått

Fosterkista (10.7 x 6.8 x 5.3 cm) från Gällared kyrka, innehållandes foster svept i bomullstygg. Foto: A. Andersson, Kulturmiljö Halland ällareds kyrka i Halland.

en svepning av linne- eller bomullstygg innan de placerats i kistan. Beroende på förvaringsomständigheter kan de små benen finnas bevarade i kistan. Benen från små foster är inte helt förbenade och färdigutvecklade, och därför är de såväl ömtåliga som svåra att identifiera som just människoben. Seden synes ha förekommit från medeltid och in på 1900-talet. Fosterbegravningar i kyrkor förekommer även i de övriga nordiska länderna.

Gällareds-fostret är ett av de absolut yngsta att identifieras arkeologiskt. Undersökningen av den lilla kistan och dess innehåll genomfördes som ett samarbete mellan Gällareds församlingsråd, Kulturmiljö Halland och Bohusläns museum. Osteolog Emma Maltin utförde den osteologiska analysen och Professor Elizabeth E. Peacock (NTNU Vitenskapsmuseet, Norges tekniske naturvitenskapelig universitet (NTNU), Trondheim, Norge) undersökte och dokumenterade textilen. Till forskningsgruppen knöts även fil. dr. Charlotta Hanner Nordstrand (emerita, Institutionen för Kulturvård, Göteborgs universitet). Tillsammans bildade vi forskningsgruppen Nordic Research Group for Foetal Loss in the Past, i syfte att kartlägga och diskutera förekomsten av hemliga begravningar av dödfödda foster i kyrkor och kyrkogårdsmurar i Skandinavien från medeltid in på 1900-talet. Under 2020 och 2021 har vi publicerat flera artiklar i ämnet bland annat i *International Journal of Osteoarchaeology* (2020, <https://doi.org/10.1002/oa.2946>) och *Archeological Textile Review* (2020, 62:152-164).

I vårt arbete med att publicera resultatet av undersökningen av fostret, textilen och kistan började vi också fördjupa oss i ämnet fosterbegravningar och förstod då att praktiken och föremålskategorin var tämligen okänd för många, både arkeologer och verksamma inom kyrkans värld. Hur kommer det sig att denna tradition nu till stor del tycks ha fallit i glömska?

Därför vänder vi oss nu till dig, medlem i Sockenkyrkonätverket med en fråga om du känner till fosterbegravningar? I vilka av landets kyrkor har fosterkistor identifierats? Vilka sorters kistor förekommer? Vad finns kvar? Vilka muntliga traditioner eller berättelser finns kopplade till företeelsen? Vi skulle vara mycket tacksamma för all information vi kan få om ämnet.

Svaren skulle kunna hjälpa oss att få en uppfattning om hur vanligt förekommande seden är och hur den geografiska spridningen i landet ser ut. Vi behöver även bygga upp kunskap om fosterkistornas utseende och material och placering inom kyrkan och kyrkogården.

Förhoppningen är att undersökningen ska utgöra en del i ett formellt forskningsprojekt om denna praktik och föremålskategori. Vi anser att det är mycket viktigt att sprida ljus över detta ämne och inskaffa kunskap innan det är för sent. Dels för att föremålen ska förstås och kunna identifieras då de påträffas vid exempelvis renoveringar eller arkeologiska undersökningar, dels för att de är kulturhistoriskt mycket betydelsefulla som exempel på en sedvänja där de små fostren trots att det inte sanktionerats av kyrkan, har begravts inom kyrkans område.

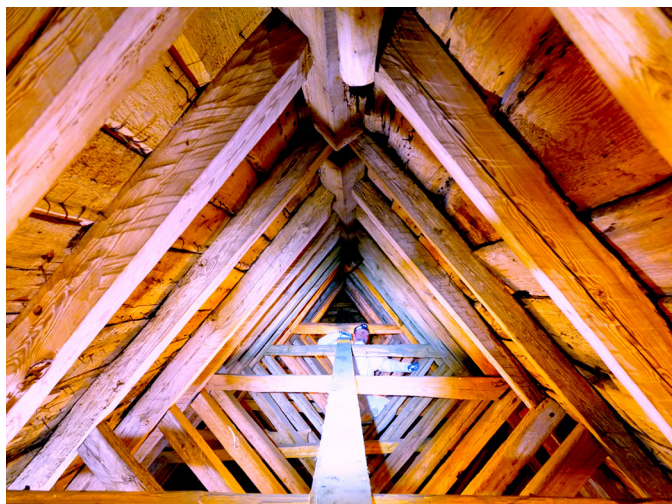
Känner du till fynd av fosterkistor? Kontakta mig gärna!

Stina Tegnhed

arkeolog, Kulturmiljö Halland

035-192611

stina.tegnhed@kulturmiljohalland.se

Undersökning av taklag från ca 1200 i Valtorps kyrka, Västergötland. Foto: Mattias Hallgren.

Kyrkvindarna fortsätter berätta, pågående undersökningar av medeltida kyrktak i Sverige

Under nu ett drygt decennium har flera av de svenska stiftet genomfört projekt för att öka kunskapen om vårt äldsta bevarade träbyggande, de medeltida kyrktaken. De tidigaste taklagen har gjort tjänst sedan 1100-talets början och fyller ännu sitt syfte, att skydda församlingens helgedom från väder och vind. Tveklöst måste de här konstruktionerna

klassas som de mest hållbara vi har. Men medeltidstaken har bara i ringa grad uppmärksamats av forskning och förvaltning. De inventeringar som pågår inom Svenska kyrkan håller på att ändra på detta. Flera rapporter har getts ut för de avslutade projekten (smålandsdelen av Linköpings stift, Skara stift, Göteborgs stift, Västerås stift och Strängnäs stift). Nu pågår en fördjupning av Skaras stiftsprojekt med undersökningar och dendrodateringar i ett urval medeltidskyrkor. Växjö, Karlstads och Uppsala stift är på gång att starta upp inventeringar av sina kyrkvindar.

Projektet genomförs i tvärvetenskaplig samverkan mellan antikvarier och arkeologer på regionmuseerna, hantverksforskande timmermän, dendrokronologer och ingenjörer. Resultaten visar på vilka kunskapsbanker kyrkvindarna och deras taklag är. De kan berätta lika mycket som kyrkobyggnaden i övrigt, ibland till och med mer. Som ”bortglömda rum” vid sidan av tiden väcker kyrkvindarna ofta stort intresse.

Under 2021 ger Kyrkokansliet och Hantverkslaboratoriet ut en första summerande rapport över kunskapsläget om de medeltida svenska kyrktaken. Samtidigt pågår i Finland ett nationellt projekt för att utforska de medeltida kyrktaken i det gamla Åbo stift. Här kommer säkert många paralleller med kyrktaken i Uppsverige att visa sig. Innan corona slog till hölls i februari 2020 ett mycket lyckat svensk-finskt seminarium i Helsingfors kring projektet.

Robin Gullbrandsson

Begravningsplatsernas kulturarv – en ny handledning från Sveriges Hembygdsförbund

Många hembygdsföreningar engagerar sig för det kyrkliga kulturarvet på olika sätt. Det gäller inte minst begravningsplatserna och de minnen av människors liv som man möter där. Av olika skäl sker en kontinuerlig förändring av begravningsplatsernas utformning och förändringen har accelererat på många platser under de senaste årtiondena. Förändring kan innebära utveckling, men det finns många tragiska exempel på att gravvårdar av stort värde för hela bygden tagits bort och destruerats. Varje gång det sker är det en del av den lokala berättelseskatten som försvinner. Med det följer också att begravningsplatsens värde för hela den kyrkliga kulturarvsmiljön förminskas.

Det sker också arbete med att dokumentera begravningsplatsernas kulturhistoria och att göra systematiska vård- och underhållsplaner för dem. Här finns det många intressenter, såväl inom lokala kyrkliga organ som inom hembygds- och släktforskarorganisationer. Hur det här går till och hur man också kan hjälpa till med att värna den här delen av kulturarvet kan man läsa om i den handledning som Sveriges Hembygdsförbund publicerat under senhösten 2020. Den har titeln *Begravningsplatsernas kulturarv* och har Michael Lehorst och undertecknad som författare. Handledningen omfattar 20 sidor och tar upp en del om kyrkogårdarnas historiska utveckling men koncentrerar sig särskilt kring vad

Begravningsplatsernas kulturarv

En handledning från
Sveriges hembygdsförbund

Reliker och relikbruk i det medeltida Norden

Lena Liepe

Reliker och relikbruk i det medeltida Norden

”Där relikerna fanns, fanns också helgonen. Från sina viloplats i altaren, helgonskrin och relikkärl deltog de i de heliga handlingarna.”

lagstiftningen säger om begravningsplatser och deras skydd ur kulturminnessynvinkel. Framförallt ger handledningen tips om hur man arbetar med att bevara och levandegöra kyrkogårdarnas kulturarv lokalt, med sådant som skötselavtal och kyrkogårdsvandringar.

Parallellt med handledningen har också en åttasidig studieplan – med undertecknad som författare - publicerats. Den har titeln *Kyrkogårdarnas berättelser* och fokuserar som titeln säger på dokumentationen av enskilda gravvårdar och vad utformning och inskriptioner ger oss för kunskap om enskilda människors levnadsöden.

Såväl handledning som studieplan har publicerats som pdf-filer och de är nedladdningsbara från Sveriges Hembygdsförbunds hemsida (www.hembygd.se), under fliken rörande Natur- och kulturlandskapet. https://filer.hembygd.se/shf/uploads/files/2020/11/06/Begravningsplatsernas%20kulturarv_1606474305.3.pdf

Handledningen presenterades publikt första gången genom ett webinarium i mitten av december månad. Det lockade ett 80-tal deltagare från hela landet. Intresset är uppenbarligen stort för det kyrkliga kulturarvet och för kyrkogårdarna som mötesplatserna över generationerna.

Peter Olausson

Helgonreliker lever ofta en bortglömd tillvaro i våra medeltida kyrkor idag. Det beror inte enbart på den lutherska kyrkoordningen som på 1500-talet förbjöd tillbedjan av helgon och många reliker gick förlorade. Även inom forskningen är relikerna påfallande icke-synliga i studier av kyrkobyggnaden och dess inredning.

Vi vet att helgonens närvaro hade en väsentlig betydelse i kyrkorummets andliga arkitektur men lite är utforskat om den levande kraft som relikerna en gång haft och representerat.

Om detta spännande ämne handlar Lena Liepes välskrivna bok *Reliker och relikbruk i det medeltida Norden* (Runica et Mediævalia 2020). Liepe, professor i konstvetenskap, tar ett helhetsgrepp på den medeltida synen, hanteringen och distributionen av reliker samt inte minst deras inneboende materialitet.

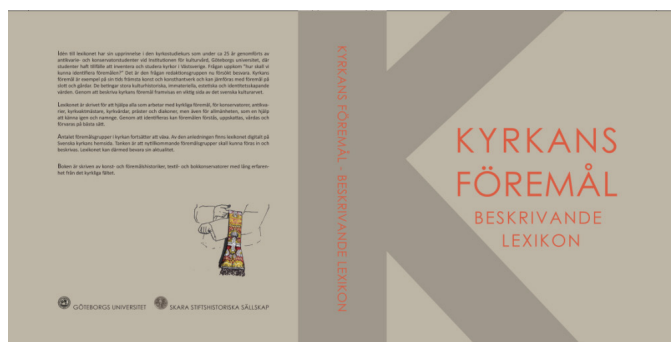
Enligt medeltida praxis skulle varje konsekrerat altare innehålla helgonreliker. Domkyrkorna som var rikt försedda med altare hade givetvis en central roll. I domkyrkorna förvarades dessutom de heliga kvarlevorna många gånger i exklusivt utsmyckade skrin och behållare som visades

upp offentligt under relikfester, vilket lockade stora skaror vallfärdande pilgrimer. Lunds domkyrka är en av de kyrkor med flest konstaterade relik. I nedteckningar från 1470-talet omnämns inte mindre än 56 relikkärslar som tros ha rymt relikker från flera hundra helgon.

För de som vurmar speciellt för sockenkyrkor ger boken flera exempel på landsortskyrkor med ett förvånansvärt rikligt relikinnehav. I Sanderums kyrka på Fyn, till exempel, påträffades 1895 en blyask i altarets relikgömma med 16 olika relikker, identifierade av textförsedda pergamentsstrimlor. Förutom kvarlevor från flera fornkristna martyrer, fann man även små fragment från Kristi grav i Heliga gravens kyrka i Jerusalem. Kristusrelikker ansågs vara de mest exklusiva och gruset visar den mångsidighet som fanns i den medeltida relikförståelsen.

Liepe skissar fram en både komplex och mångfacetterad bild av det medeltida relikbruket och dess dynamiska relation till kyrkorummen. De många exemplen åskådliggör nämligen vikten av att se relikerna i sin fulla rumsliga kontext för att bättre förstå den roll de spelat för de medeltida kyrkobesökarna. Vetskapen om att av alla de tusentals relikker som en gång fanns dolda i altaren och relikkärslar återstår endast en bråkdel, är svindlande. Låt oss därför hoppas på fler bidrag i ämnet och att ”de torra ben” som överlevt och idag lever sina liv i olika museisamlingar och magasin, får komma inom synhåll för allmänheten.

Gunhild Eriksdotter

Kyrkans föremål - beskrivande lexikon

Det som kan namnges och beskrivas kan också identifieras, uppskattas, användas och vårdas. De kyrkliga inventarierna vittnar om kyrkans historiska rötter i det katolska Europa och om reformationens nya synsätt, och de används för att markera viktiga händelser i det mänskliga kristna livet.

Lexikonet *Kyrkans föremål – beskrivande lexikon* kommer inom ett år ut med sin tredje utökade upplaga och lexikonets 368 föremålstyper får ett tillskott på runt 20, alla beskrivna i text och bild. Tillkommande föremålstyper är bl. a. fosterkista, valurna och luminarium. De traditionsrika namnen får i lexikonet sin förklaring och bidrar till att bevara detta viktiga kulturarv.

Lexikonet är ett hjälpmedel för kyrkvaktmästare, kyrkvär-

dar, präster, diakoner, konservatorer och antikvarier. Det är också till glädje och upplysning för församlingsmedlemmar och allmänhet.

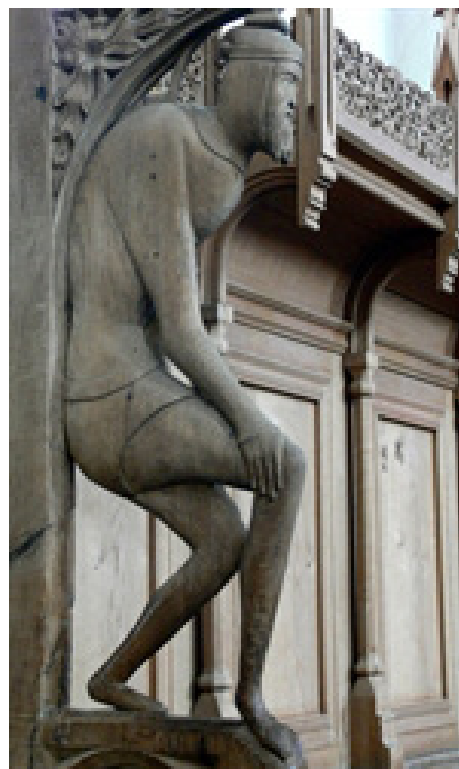
Boken är tänkt som en hjälp att känna igen och sätta namn på alla de vackra, märkliga och ibland all dagliga föremål, som finns i de svenska kyrkorummen. Boken innehåller 24 kapitel med innehållsförteckningar, över 450 uppslagsord inklusive synonymer och index för att lätt hitta rätt ord.

Materialet har arbetats fram under flera år av en projektgrupp bestående av konst- och föremålshistoriker, textil- och bokkonservatorer med lång erfarenhet från det kyrkliga fältet. Till sin hjälp har projektgruppen haft en referensgrupp bestående av stiftsantikvarier, konservatorer, präster och en forskningsingenjör. I arbetet med den nya upplagan har redaktören Charlotta Hanner Nordstrand fått bidrag och hjälp av Bengt Stolt, Gunnar Weman, Kerstin Ljungqvist, Stina Tegnhed, Ingrid Sjöström, Eva Kempff m. fl.

Charlotta Hanner Nordstrand

Inventering av medeltida korstolar i Skandinavien

Konsthistorikern Dr. Susanne Hilckmann, Radbouds universitet, Holland, har genomfört en inventering av samtliga bevarade delar av medeltida korstolar i Skandinavien. Korstolarna är ofta rikt och fantasifullt utsmyckade med snidade figurer. Databasen och rapporten kan nås via <https://www.ru.nl/rich/networks/misericordia-international/publications/inventory-scandinavia/>.

Korstol i Ribe. Foto: Radbouds universitet.

SOCKENKYRKONÄTVERKET

Vill du bidra till att bevara och väcka intresse för våra sockenkyrkor?

Bli medlem i föreningen Sockenkyrkonätverket!

Genom sockenkyrkorna kan vi i hela landet uppleva och få kunskap om det svenska samhället, tidigare generationer, deras världsbild och levnadsvillkor under tusen år. Kyrkan bär bygdens namn, har byggts och smyckats med gemensamma krafter och varit den gemensamma samlingsplatsen.

Men nuvarande utveckling gör att allt flera riskerar att stängas, säljas eller rivs. Det kan bara förhindras om vi förenar våra krafter.

Sockenkyrkonätverket är en ideell förening för alla som vill att sockenkyrkorna ska finnas kvar, oavsett yrke, kunskaper, kyrkotillhörighet och hemvist.

Föreningen Sockenkyrkonätverket arbetar med

*Kunskapsspridning för att väcka intresse och engagemang om sockenkyrkorna och deras betydelse
Opinionsbildning i form av artiklar, debattinlägg och uppvaktningar som kan påverka kyrkornas framtid
Samverkan genom att förena olika intressenter, både inom och utom Svenska kyrkan*

Är du intresserad?

Kontakta oss på Facebook eller via hemsidan: www.sockenkyrkonatverket.se
Du kan också anmäla Dig genom att maila: sockenkyrkonatverket@gmail.com

